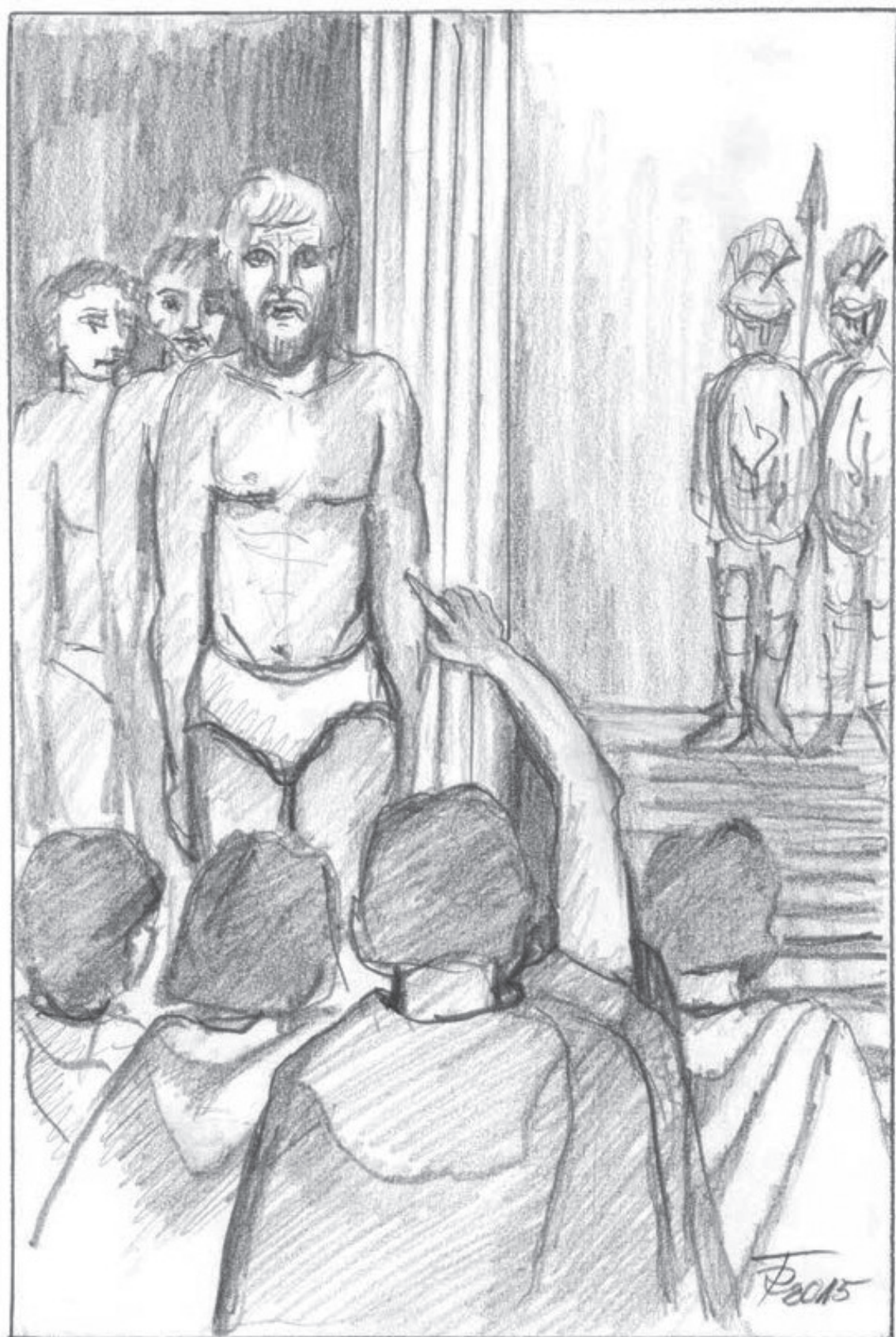




Erények és spártai minták a platóni államban

Gönczi Gergő

Athén nem csupán a demokrácia, hanem a politikafilozófia és az etika bölcsője is. Az attikai polisz gondolkodói foglalkoztak először behatóan a politika elméleti hátterével, és magával az emberrel, mint egy állam polgárával. Elmélkedéseik során megpróbáltak választ keresni olyan kérdésekre, mint hogy melyik a legideálisabb politikai berendezkedés, hogyan kell felépülnie egy stabil társadalomnak, vagy milyen viszonyban álljon egymással a köz és az egyén érdeke.

Gondolatvilágukat természetesen jelentősen befolyásolták koruk háborúi, politikai viszonyai. Különösen Hellász két vezető államának, Athénnek és Spártának a rivalizálása, amely egyben két világszemléletnek, a demokráciának és az arisztokratikus, diktatórikus katonaállamnak az összeütközése is volt.

A hellén civilizáció politikai kérdései és a két kiemelkedő városállam több nemzedéket elemészto küzdelme leginkább

Platón gondolkodására hatott, aki megírta az európai filozófia első utópiáját, az *Államot*, megteremtve így a politikafilozófia tudományát.

Platón a második peloponnészoszi háború (Kr. e. 431–404) negyedik évében, Kr. e. 427-ben született Athénban, előkelő család sarjaként. Anyai ágon felmenői az attikai városállam híres törvényhozójának, Szolónnak a körébe tartoztak, míg apai ágon a hagyomány szerint Attika utolsó törzsi királya, Kodrosz volt az őse. Athén és Spárta háborúja áthatotta élete első két évtizedét, és a családi háttér már eleve meghatározta felfogását, miszerint az államot a legkiválóbbaknak kell kormányozniuk. Ezt a szemléletét csak megerősítette városállamának veresége Kr. e. 404-ben, amelyet egyben a demokrácia kudarcaként is értelmezett.

A háború után az ifjú Platón alig várta, hogy eszméinek politikusként is hangot adjon. A közügyek iránti elkötelezettségéről úgy vallott hetedik levelében, hogy amint a maga ura lesz, politikai pályára lép. Erre lehetősége is nyílt, mert a demokrácia bukása után spártai támogatással létrejött a harminc zsarnok, vagyis az oligarchia uralma. A zsarnokok vezetői ugyanis Platón anyai nagybátyjai, Kritiasz és Kharmidész voltak. Platón tapasztalatlan ifjúként azt hitte, hogy a zsarnokok Athént a törvénytelenségből az igazságosságon alapuló élet felé vezetik, de hamar átlátta erőszakra és igazságtalanságokra épülő uralmukat, így elzárkózott az aktív szerepvállalástól (Platón *VII. levél*, 324b-325a).

Ekkor találkozik Szókratésszal, Athén híres tanítójával, aki kitárja neki a filozófia kapuját, és Platón gondolkodásában egy csapásra gyökeret ver a bölcséletében oly hangsúlyos

erények társadalomformáló ereje. A politikai pálya lehetősége aztán Kr. e. 403-ban, a harminc zsarnok uralmának megdöntésével újra felvetődött, de a restaurált demokrácia nem bizonyult jobbnak az oligarchiánál. Kr. e. 399-ben ugyanis mesterét, Szókratészt is a törvény elé hurcolták (a perről maga Platón emlékezik meg a *Szókratész védőbeszéde* dialógusában) istentelenséggel és az ifjak megrontásával gyanúsítva. Különösen az utóbbi volt súlyos vád, mert Szókratész jelentős szerepet játszott az athéni állam egykori ellenségeinek, köztük a spártaiak oldalán harcoló és áruló Alkibiadésznek, valamint a harminc zsarnok egyes tagjainak a nevelésében, akiket tanaival a vádlók szerint a demokrácia ellen hangolt. A per végén bűnösnek találták Szókratészt, és felajánlották neki a száműzetést, de ő inkább a halált választotta, és önként kiitta a méregpoharat.

A peloponnészoszi háború elvesztése után Platón immár másodszor csalódott a demokráciában, hiszen a demokraták okozták Szókratész halálát, akit ő a valaha élt legigazságosabb embernek tartott. Mestere halálával a demokrácia iránti fenntartásai csak még inkább felerősödtek.

Az üldöztetésektől tartva Platón végül elhagyta Athént, és csaknem egy évtizeden keresztül utazgatott a dél-itáliai és szicíliai városokban, amelyeknek politikai berendezkedéseit alaposan szemügyre vette. A legtanulságosabb tapasztalatra Szürakuszaiban tett szert, ahol egy erőskezű zsarnok (türannosz), I. Dionüsziosz uralkodott. Platón első szicíliai látogatásáról, amelyet a Kr. e. 399–388/87 közé tehetünk, a fennmaradt források csupán homályos utalásokat és anekdotákat közölnek.

A filozófus a terjedelmes hetedik levelében igen szűkszavúan beszél erről az útról, és csupán annyit említ, hogy mélységes ellenszenvvel viseltetett a szürakuszaiak dőzsölő és mértéktelen életmódja iránt. Amíg a szicíliai városban tartózkodott, arról bizonyosodott meg, hogy ahol a mértéktelenség uralkodik, ott a zsarnokság, az oligarchia és a csőcselék uralma váltogatja szüntelenül egymást. Aggályait meg is osztotta a türannosz sógorával, az akkor még ifjú Diónnal, aki a tanítványául szegődött (*VII. levél*, 326b).

Az első út további eseményeiről már Plutarkhosz számol be. Dión a józan belátás és a mértékletesség tanait követve elfordult az élvezetektől és a gyönyöröktől, és remélte, hogy Platón tanainak megnyerheti I. Dionüszioszt is. A történet szerint Platónt a türannosz elé vezette, aki beszélgetésbe is elegyedett a filozófussal. Tárgyuk a férfiúi erényről és bátorságról folyt, amikor Platón megemlítette, hogy a zsarnokok a legkevésbé bátrak, és az igazságos ember boldog, az igazságtalan boldogtalan. Ezt hallván Dionüsziosz megharagudott a filozófusra, és a spártai Pollisz hajójára vitette azzal az utasítással, hogy adják el rabszolgának az aiginiai piacon. Dionüsziosz állítólag így érvelt: „Platón nem fog szenvedni kárt, mert igazságos ember, így rabszolgaként is boldog lesz.” Az aiginai piacon aztán egy kürénéi ismerőse kiváltotta Platónt, aki így, rengeteg tapasztalattal felvértezve visszatért Athénba, megalapította bölcséleti iskoláját, az Akadémiát, és megírta az *Államot*.¹

1 A bekezdéshez lásd Plutarkhosz: *Dión* 4-5. in: Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok II.* ford. Máthé Elek. Osiris Kiadó. Bp. 2005.

A görög világ államformáinak megismerésével Platón olyan következtetésre jutott, amit ki is fejtett nagyszabású utópiájában. Úgy vélte, korának államai az egyéni gyönyörök és vágyak hajhászása folytán az igazságtalanságra épülnek, mert az uralmon levők engednek természetes kívánságaiknak, és az erényeket mellőzve, a közérdeket háttérbe szorítva kormányoznak.

Ezek a rossz tapasztalatok két dologról győzték meg: az ideális állam egységét és változatlanságát csak a kiválók uralmával lehet fenntartani, illetve a társadalmi változásokat, politikai átalakulásokat ki kell küszöbölni, mert azok csak hanyatlással és romlással járnak a hatalomra törők egyéni érdekeiből fakadó viszálykodások miatt. Így Platónnál a tökéletes államforma szó szerint az *arisztokrácia* lesz: de nem a származás, vagy a vagyon alapján kiemelkedő személyekre, hanem a tudás, az erények és a képességek (nemcsak szellemi, hanem testi képességek) legkiválóbb birtokosaira bízna állama vezetését, akiknek hatalma állandó, és nem vonható kétségbe. Ebben az ideális, katonai szerveződésű arisztokráciában a közérdek minden esetben elsőbbséget élvezne az egyéni érdekekkel szemben.

Az *Államban* elkülönített hibás államformák (timokrácia, oligarchia, demokrácia, türannisz) a tökéletes arisztokráciából való degradálódás útján jöttek létre. A hanyatlás oka nem más, mint a társadalmi rétegek vagy politikai csoportosulások közötti belső viszályok, harcok, amelyeket a hatalmi, anyagi vagy gazdasági magánérdekek táplálnak.

A *timokrácia* berendezkedését Platónnál ne úgy képzeljük el, mint a Kr. e. 6. század első felében élt Szolón timokratikus

alkotmányát, amelyben a törvényhozó a vagyon alapján osztotta fel az athéni társadalmat négy csoportba.² Platón szerint ugyanis nem a vagyon és a gazdagság utáni vágy támaszt először ellenségeskedést a vezetők között. Az államforma elnevezése a *timé* szóból származik, amely dicsőséget, tekintélyt jelent elsődlegesen, és a vizályt az okozza, hogy a vezető réteg egyes tagjai megunják az egyenlőséget, és a hírnevet hajhászva több hatalmat akarnak maguknak. Ugyan a legkiválóbbaknál marad a hatalom ebben az államban is, de a nagyravágyás miatt megbomlik az ész és az indulat ideális egyensúlya a vezető rétegben, és megkezdődik a romlás (*Állam* 545d-550c).

Az *oligarchia* az állam hanyatlásának következő lépcsőfoka. Itt már nem hatalmi versengésről van szó, hanem az erények és a vagyon kérdésében lesz újabb törés a vezetők között. Platón szerint ebben az államban a vezetők egyes csoportjai a vagyonszerzés érdekében úgy alakítják a törvényeket, hogy csak a vagyonosok tölthessék be az állami pozíciókat: a meggazdagodás érdekében hozott törvényeket végül fegyveres erővel és megfélemlítéssel juttatják érvényre, éppúgy, mint a harminc zsarnok Athénban (*Állam* 550d-555a).

Az oligarchák és a szegény rétegek közötti ellentét tovább táplálja a társadalmi vizályt, amiből végül megszületik a *demokrácia*. Platón korábbi tapasztalatai nyomán rossz

2 Szolón Kr. e. 594-ben volt archón, de reformjait és a társadalom vagyoni beosztását a Kr. e. 570-es években végezte el. A vagyon alapján kialakított négy csoport: 500 mérősök (*pentékosziomedimnoszok*), 300 mérősök (*hippeuszok*), 200 mérősök (*zeugitészek*), 200 mérő alatti gabonával rendelkezők (*thészek*).

véleménnyel van erről az államformáról is. A hatalomra kerülő nép elűzi, vagy vezetői közé olvasztja a megmaradt oligarchákat, a törvények az egyéni érdekeknek, magának az egyes embernek kedveznek azáltal, hogy nem rónak ki senkire kötelezettségeket. A demokráciában így anarchikus állapot uralkodik, minden az egyén szeszélye és vágya szerint alakul, a nép elveszti mértékletességét és józan belátását, és törvénytől való szabadosságban (nem szabadságban!) és zűrzavarban él. Ráadásul ugyanúgy megmarad a gazdag–szegény ellentét (*Állam* 555b-559c).

Ezt a szembenállást használja ki egy népszerű vezér, aki a maga javára fordítja az ellenségeskedést. Így születik meg a leggyűlöltebb államforma, a zsarnokság (*türannisz*), ahol a népvezért a szegények a szabadság bajnokaként éltetik, de amint hatalomra kerül, saját fegyveres erejével elnyomja polgártársait, és folyamatos háborúkat, viszályokat szít, hogy elhitesse népével, szükségük van minden esetben egy vezérre (*Állam* 562a-567d).

Ezek a hibás államformák tehát a folytonos hatalmi változások, politikai harcok miatt gyengék és romlottak, a tökéletes állam ideájának torz másolatai. Platón szerint ezért az ideális állam leképezésekor az alapítóknak vagy törvényhozóknak egy dologra kell összpontosítaniuk: ki kell zárni az államból a változás lehetőségét, vagyis, Karl Popper gondolatával élve, mozdulatlaná kell tenni az államot, hogy az aranykori állam ideájához visszajussunk.³Ehhez Platón szerint a

3 Popper jól látja, hogy Platón államelméleti gondolkodásában itt egyértelműen érződik eleai Parmenidész (Kr. e. 6-5. század) tanítása a mozdulatlan, romolhatatlan, tökéletes és öröktől fogva Létezőről, ami aztán a

négy kardinális erényre (bölcsesség, bátorság, mértékletesség, igazságosság) és bizonyos spártai mintákra van szükség.

De miért éppen Spárta? Egyáltalán hogyan tud egy athéni filozófus követendő példaként tekinteni szülőhazája legfőbb riválisára? A válasz Platón előkelő származásában és eszméiben rejlik. A filozófus az athéni elit azon részébe tartozott, amely korántsem mondható a demokrácia hívének. A fentebb már említett ifjúkori, negatív tapasztalatok csak megerősítették Platón államelméleti nézeteit, és mivel Spárta győztesként került ki a peloponnészoszi háborúból, úgy gondolhatta, hogy a siker legfőképp a lakedaimóni katonaállam szilárd, arisztokratikus politikai berendezkedésének köszönhető, amelyet egy ősi törvényhozónak, Lükurgosznak tulajdonítanak. Lükurgosz rendkívül homályos figura, és életéről már az ókorban sem tudtak semmi biztosat. De a neki tulajdonított alkotmány egy rendkívül zárt, szigorú szabályok szerint élő társadalmat hozott létre Spártában, ahol a közérdek minden egyéni érdeket felülír, és a teljes jogú, katonáskodó polgárok szűk rétegének teljesen alá vannak vetve a létszámban nagyobb, de politikai hatalomtól és jogoktól mentes népcsoportok.

Az athéni birtokos arisztokráciának egy részét kétségkívül lenyűgözte ez a spártai modell. Platón mellett gondoljunk az athéni Alkibiadészra, aki a peloponnészoszi háború idején Spártához pártolt, vagy a harminc zsarnokra, akik spártai

platóni ideatan alapja lett. Ahogy minden közönséges, pusztuló és változó dolognak van egy tökéletes mintája (ideája), ugyanúgy az államformáknak is van egy makulátlan ősképe, amelynek legtökéletesebb leképeződése Platón szerint saját ideális állama. Lásd Popper, K.: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi Kiadó. Bp. 2001. 32-33.

támogatással vezették be rémuralmukat, vagy Szókratész egy másik tanítványára, Xenophónra, aki *A lakedaimóniak állama* című művében még inkább ajnározta Spárta nimbuszát. A spártai életmód iránti rajongás kapcsán Németh György az egyik érdekes tanulmányában felvetette, hogy az idealizált Spárta valójában athéni (Platón, Xenophón) és a Kr. e. 5. századnál későbbi szerzők koholmánya, és több bizonyítékot is felmutatott, hogy a peloponnészoszi katonaállam korántsem volt olyan merev és zárt, mint amilyennek ma gondoljuk.⁴

Jelen tanulmányban nem kívánok Németh elméletére reflektálni, csupán azért említettem meg, hogy kiderítsem, mi állhatott Platón spártai állam iránti rajongása mögött, és miért vehette mintául saját utópiájában. Véleményem szerint a válasz az *Állam* első könyvében rejlik, amikor az *igazságosság* erényéről folytat vitát Szókratész és a szofista Thraszümakhosz (*Állam* 336b-354c).

Platón a szócsövén, Szókratészon keresztül száll síkra az igazságosság oldalán, míg Thraszümakhosz a természet törvényét (a *phüsziszt*) vallva a következő értékrendet képviseli:

4 Például Türtaiosz (Kr. e. 7. század) a spártai intézmények felsorolása-kor nem ejt szót Lükurgoszról költeményeiben, pedig a hagyomány neki tulajdonítja létrehozásukat. A lesboszi költő, Alkaiosz (Kr. e. 7-6. század) hivatkozik egy bizonyos spártai Arisztodamoszra, aki szerint a kincs teszi a férfit, és a szegény nem kiváló ember. A spártai Athéna-szentély feltárásakor előkerült egy Kr. e. 440 környékére tehető felirat, amely a spártai Damónón és fia lovaglásban és fogathajtásban elért győzelmeinek állít emléket. Azt is tudjuk, hogy Kr. e. 392-ig az olümpiai játékokon kilencszer nyert spártai fogattulajdonos. Ezek alapján Németh arra következtet, hogy Spártában léteznie kellett egy vagyonos, nagybirtokos rétegnek, tehát a spártaiak között is voltak vagyoni különbségek. Lásd Németh György: Egy másik Spárta. in: *Rubicon* 19. évf. 1. különszám, 2008. 18-19.

igazságos az, ami az erősebb javára van. Vagyis a szofista azt tartja igazságosnak, ha az erősebb saját érdekét szem előtt tartva cselekszik, és így akár igazságtalanságot is elkövethet a gyengébbek kárára. Thraszümakhosz tehát – Szókratész és az olvasó nagy döbbenetére – igazságosnak nevezi az igazságtalanságot, és az erény szintjére emeli. A szofista így lesz a hatalomra törő, elvakult politikusok szószólója: szerinte igazságos, ha minden államban a hatalmon levők olyan törvényeket hoznak, amelyek számukra hasznosak, és még azt is elutasítja, hogy tévedésből saját kárukra alkotnának törvényeket. Érvelése szerint az igazságtalanság azért jobb az igazságosságnál, mert az igazságtalan ember sokkal jobban érvényesül az életben, hiszen egyéni ambíciói révén rendelkezik a felemelkedés vágyával. Ezzel szemben az erkölcsös ember gyáva, mert erényeitől megkötve nem mer hivatalával visszaélni, pedig a lehetősége meglenne rá. Az igazságtalan így Thraszümakhosz szerint erősebb és bátrabb is, mert hajlandó kilépni a tömegből, és az igazságtalanság útjára lépve saját érdekeit tudja érvényesíteni.

Szókratész azonban elutasítja Thraszümakhosz szélsőséges értékrendjét. Szerinte egy államférfi ugyanolyan mesteriséget űz, mint az orvos vagy a lovász. Nem saját javát keresi, hanem tárgyának a javát: ahogy a lovász a lóét, az orvos a testét, úgy az államférfi az alattvalókat. Elfogadtatja ellenfeleivel, hogy az igazságtalan mindenkivel, az igazságos csak az igazságtalannal szemben törekszik előnyre. Ebből kifolyólag a jó és az értelmes csak a nála rosszabbal küzd, a hozzá hasonlóval nem, mert ha valaki jó, az nem rendelkezhet ártó szándékkal egy olyan társa iránt, akiben szintén jelen van a jóság.

A rossz viszont mindenki ellen tör. Még azt is elfogadtatja vitapartnerével, hogy az igazságtalanok között is lennie kell valamiféle igazságos egyetértésnek, különben nem tudnának semmilyen gaztettet véghezvinni. Szókratész végkövetkeztése tehát az lesz, hogy az igazságosság minden esetben előnyösebb az igazságtalanságnál.

Ebben a vitában egyértelművé válik, mi is Platón elmélete: az igazságtalanságot az egyéni érdek szüli, az igazságosság viszont a közérdeket mindig előbbre helyezi az egyénnél. Egy jól működő államnak Platón szerint ez utóbbira kell épülnie, és mivel utópikus államába rengeteg spártai mintát átvett, minden bizonnyal úgy gondolta, hogy Spárta politikai és társadalmi berendezkedése áll a legközelebb az igazságossághoz, megelőzve korának más államait. Ez a gondolat, ez a hit magyarázza tehát Platón rajongását Spárta iránt.

Az igazságosság pedig több egy ideális állam alapkövé-nél, vagy egy kardinális erénynél. Általa érthető meg a többi erény, amelyek aztán alárendelődnek neki. Platónnál az igazságosság valójában harmónia, amelynek pontos szemléltetése érdekében az athéni filozófus a tökéletes társadalommal analóg példához, az emberi lélekhez nyúl. Vagyis a lélek részei három társadalmi rétegnek és erénynek felelnek meg: a *gondolkodó* lélekrész a kiválasztott örök, vezetők rétegével, az *indulatos* az örök kasztjával, a *vágyakozó* a dolgozókkal, tehát a néppel azonos. Az első csoport a *bölcsesség* erényével, a második a *bátorsággal*, a harmadik a *józással* vagy *mértékletességgel* rendelkezik. Platón úgy véli, hogy a lélek harmonikus működése akkor valósul meg, ha a gondolkodó lélekrész uralkodik a másik kettő fölött, tehát az egyén akkor él a

legjobban, ha nem a vágyai és az indulatai vezérlik, hanem az ész. Ugyanis az ész képes megítélni, mi a jó és mi a rossz, mi a helyes és mi a helytelen. Ez alapján a tökéletes államban is, ha az ész, az értelem uralkodik, a társadalom harmonikusan, és így igazságosan fog működni. De ha nem a bölcs kiválasztottak uralkodnak, ahogy azt Platón javasolja, akkor az indulatok és a vágyak elszabadulnak, az állam harmóniája felborul, és a viszályokból, ellenségeskedésekből csak igazságtalanság születik, amely a már fentebb említett hibás államformák szüntelen körforgásához vezet (*Állam* 427d-444e).

A harmónia vagy igazságosság feltétele egy államban tehát Platón elgondolása szerint az, ha a kiválók közül kiválasztott bölcsek vagy filozófuskirályok uralkodnak, ha uralmukat a többi kiváló fegyverrel támogatja és védi, és ha a sokaság józanul belátja vezetőik alkalmasságát és hozzáértését. Az igazságosság azért válik fő erénnyé a platóni államban, mert csak akkor valósul meg, ha a bölcsesség képes uralkodni az indulatokon és a vágyakon.

Ennek az igazságos társadalomnak a legtökéletesebb képmása az ógörög civilizációban Platón szerint egyedül az arisztokratikus berendezkedésű spártai állam. Ezért ideális állama fennmaradásához olyan változatlanságra, állandóságra volt szüksége, amelyet spártai mintákkal, módszerekkel kívánt biztosítani. Vegyük sorra ezeket!

Az első hasonlóság az uralkodó társadalmi réteg politikai hatalmának érinthetetlensége és a vezetettek teljes alávetése.

Platón államában az uralkodó réteg az örök rendje, akik közül a kiválasztottak az állam vezetői és felügyelői, és akik közül a filozófuskirályok is kikerülnek. Azért a filozófusoknak

kell kormányozni az államot, mert soha nem hazudnak, ismerik és szeretik az igazságot, és eljutottak tanulmányaik során a tudás forrásáig, a Jó ideájáig. A segéderőként megmaradt harcosok feladata az állam katonai védelme a külső és a belső ellenséggel szemben. Fontos kitétel, hogy az örök nem űzhetnek más mesterséget a katonáskodáson kívül, mondhatni hivatásuk a háború. Tehát a kiválasztottak és az örök kezében összpontosul minden politikai, katonai hatalom. A vezetettek, vagyis a nép feladata az uralkodó kisebbség ellátása, szükségleteik kielégítése. Az alávetett tömegek voltaképp kiszolgálják az állam vezetőit és harcosait, és ennek érdekében csak a saját mesterségükkel foglalkozhatnak, nincs beleszólásuk a közügyekbe. Az ideális állam stabilitása, változatlansága az uralkodó rend értelmi kiválósága és fegyveres ereje mellett jelentősen függ a dolgozók mértékletességétől is. Hiszen a népnek józanul be kell látnia, hogy azért nincs szüksége politikai, katonai hatalomra, mert a legkiválóbbak vezetik az államot, akik a közérdeket szolgálják egyéni ambícióik helyett (*Állam* 373d-376c; 484a-487a).

Spártában az állam elitje és a teljes polgárjog kizárólagos birtokosai a spártai *homoioszok* (kb. kilencezer fő), akik csak katonáskodással foglalkoztak, és fegyverrel tartották fenn hatalmukat és államuk belső stabilitását. Minden 30. évét betöltő spártai polgár tagja a népgyűlésnek (*apellata*), amely hozhatott törvényeket, illetve dönthetett háború és béke kérdésében, de a döntéseiket más állami szervek és tisztviselők visszavonhatták. Ezért a tényleges hatalom inkább a Vének Tanácsa (*geruszia*) és az öt felügyelő (*ephorosz*) kezében volt. A geruszia harminc tagból állt, a két király mellé további

huszonnyolc, a 60. életévüket betöltött spártait választottak ki a polgárok közül. Ez a szerv készítette elő a törvényjavaslatokat a népgyűlésnek, és bíraskodott is. A legjelentősebb spártai hivatal azonban az *ephorosz* tisztség volt: az öt felügyelőt évente választotta a népgyűlés a harminc feletti polgárok közül, és sokrétű feladataik közé tartozott a követségek küldése és fogadása, a szerződéskötések, a királyok és a kisebb tisztviselők ellenőrzése, és a szigorú spártai nevelés felügyelete.

A javakat Spártában az alávetettek két csoportja termelte meg, akik semmilyen politikai hatalommal nem rendelkeztek. A „körüllakók” (*perioikoszok*) létszáma kb. harmincezer körül mozgott, elsősorban kézművesek és kereskedők voltak, rendelkeztek némi autonómiával, de politikai jogokkal nem. A helóták sokkal röghöz kötöttebbek voltak: az állami parcellákhoz tartoztak és földműveléssel foglalkoztak, mégsem mondhatjuk őket rabszolgának. Ugyanis a platóni vezetettől, akik sokkal inkább rabszolgák, annyiban különböztek, hogy segéderőként katonáskodhattak a spártai hadseregben: a körüllakók hoplitaként, a helóták könnyűfegyveres gyalogként harcoltak a homoioszok vezetése alatt.

Az uralkodó rend hasonlósága és a vezetettek alávetése alapján kijelenthetjük, hogy a platóni és a spártai politikai rendszerek arisztokratikus katonaállamok, és igazságos működésük alapja, hogy minden társadalmi csoport a saját feladatát végzi, mással nem foglalkozik. A legnagyobb igazságtalanság a platóni elv szerint, ha a rendek tagjai kicserélődnének, és nem azzal foglalkoznának, amihez értenek, így

a haszonszerzéstől és féktelenségtől hajtva az államot károsítanák.

A második hasonlóság Platón ideális állama és Spárta között az uralkodó elit egyenlősége, a vagyoni különbségek kiküszöbölése.

Platón fontosnak tartja államában, hogy a vezető réteg egyetlen tagjának se legyen magántulajdona. De azért, hogy ne legyenek se gazdagok, se szegények, a dolgozóknak kell ellátniuk őket a megtermelt javaikkal, például étellel, ruhával. Platón az *Államban* megtiltja az arany és az ezüst birtoklását is, így az elit nem rendelkezhet pénzzel (*Állam* 415d-417b). Érdekes viszont, hogy a pénzhasználat és a magántulajdon tilalma nincs kiterjesztve a politikai hatalommal nem bíró alávetettekre, akiknek így akár lehetett is némi vagyonuk.

A gazdasági egyenlőségre a spártaiak is törekedtek. Minden spártai polgár azonos nagyságú földet (egy kilenchektáros *klaroszt*) kapott, amelyet nem adhatott és ajándékozhatott el, mert állami tulajdonban volt, viszont ezt a haszonbérleti földet az apa átörökölhette legidősebb fiára. Ha a család kihalt (a sűrű háborúk miatt előfordult), a parcella újra az államhoz került kiosztásra. A földekhez meghatározott számú helóta tartozott, akik a földműveléssel foglalkozva biztosították a spártai harcosnak és családjának az ellátását. Lükurgosz alkotmányában szintén tiltotta a nemesfémek birtoklását, így fizetőeszközüln az ún. spártai vaspénzt használták, amelynek értékét azzal is rontották, hogy ecetbe mártva törékennyé tették. Németh szerint a vaspénz használata nem volt általános, csupán néhány évtizedre vezethették be a peloponnészoszi

háború után.⁵ Mindenesetre a cél ezzel a pénzsóvárság megfékezése volt.

A harmadik hasonlóság a platóni modell és Spárta között a szigorú állami felügyelet alá tartozó nevelésben mutatkozik meg.

Platón szerint a helyes nevelés kezdetén a zene és a testedzés arányossága a fontos, mert az állam őreinek lelke így lesz majd egyszerre bátor, kitartó, indulatos, és ha kell, szelíd is. A zene és a költészet, amelyek az ókori görögöknél szorosan összekapcsolódtak, Platónnál csak a bátorságról, kitartásról, és mértékletességről szólhatnak, más témáik nem lehetnek. Platón tehát komoly cenzúrát alkalmazna államában. A homéroszi eposzok olvasását azért tiltaná be, mert az isteneket hazugoknak, pártoskodóknak ábrázolják, és az állam polgárai így elfordulnának a vallástól. Platón szerint nem szabad rémisztgetni a gyermekeket az alvilág komorságával sem, mert a derék férfinak bátran kell szembenéznie a halállal. Ki kell iktatni a zenei nevelésből a féktelenségre és a mértékletességre csábító elemeket is (pl. étel, ital, szerelem mámora), és csak azokat szabad megtartani, amik a helytállásról, engedelmességről, állhatatosságról szólnak (*Állam* 376c-412b). A zenei nevelés és testedzés húsz éves korig tart, amelynek célja a testi és lelki kiválóság megalapozása, valamint a négy erénynek a megismerése, elsajátítása. Az örök aztán húsztól harminc éves korukig előkészítő tudományokkal

5 Németh szerint a vaspénz legfeljebb húsz évig létezett, mert Xenophón a Hellénikában megemlíti, hogy Kr. e. 382-ben a spártai Phoibidaszt pénzbírsággal akarták sújtani, mert önhatalmúlag foglalta el Thébai fellegrát. Lásd Németh 2008. 21.

(pl. matematikával, csillagászattal) foglalkoznak, majd öt évig dialektikát tanulnak, és csak harmincöt éves koruktól tölthetnek be állami hivatalokat. A legkiválóbbak végül filozófuskirályként ötvenedik életévük után kormányozhatják az államot (*Állam* 502c-508b). Ők a legalkalmasabbak az állam irányítására, amit legszembetűnőbben Platón barlang-hasonlata bizonyít: a béklyóikból megszabadultak elhagyták a barlangot, megismerték a Jó ideáját, és birtokába kerültek mindannak, amivel a hátramaradtakat is kiszabadíthatják, és nevelhetik (*Állam* 514a-519c). A nevelés Platónnál az állam feladata, nem a családé: közvetlenül a születés után el kell szakítani a gyermeket szüleitől, hogy így biztosítsák az államhoz való hűségét, és hogy a közérdeket mindig előbbre tartsa egyéni ambíciójánál.

A spártai nevelés (*agógé*) talán a világtörténelem legszigorúbb és legembertelenebb módszereit ötvözte. Az újszülöttek sorsáról a spártai vének döntöttek: ha egészségesnek találták a csecsemőt, életben maradhatott, de ha betegesnek ítélték, a Taügetosz hegyén sorsára hagyták. A fiúkat már hét éves korukban elszakították a szülői háztól, és közösségekben, egy-egy *paidonomosz* felügyelete alatt nevelték. Nagy hangsúlyt fektettek a testedzésre, és különféle próbatételekkel fegyelemre, kitartásra és elszántságra nevelték a következő nemzedék harcosait. A fiúkat éhezgették, hogy megszokják a nélkülözést. Az éhség miatt gyakran loptak, és aki lebukott, nem azért kapott korbácsot, mert bűnt követett el, hanem azért, mert nem volt elég ügyes. A spártaiaknál is fontos szerepet kap a zenei nevelés, de költészetük, zenéjük főként a bátorság erényére buzdított. Különösen Túrtaiosz költeményei adnak

kiváló betekintést a spártai erkölcsökbe, normákba. Fő hangszerük az *aulosz* (fuvolaszerű fúvóhangszer) volt, amelynek játéka nem csupán a hadmozdulatokra tanította meg őket, hanem ünnepélyességet is kölcsönzött háborúba menetlüknek. Állami ünnepeken a spártai fegyvertánc (*pürrhiké*) növelte az ifjak és felnőtt férfiak összetartását. Az embertelen spártai nevelés lezárása volt a *krüpteia*, amikor a 20. életévüket betöltött ifjakat egyetlen késsel kiküldték az erdőkbe vagy a földekre, és ha az útjukba tévedő helótákat rejtekhelyükről előbújva le tudták győzni, férfiként térhettek vissza. A felnőtt spártai polgárnak azonban el kellett érnie, hogy bekerüljön valamelyik férficsoport közös étkezésére. Ezeken az étkezéseken az idősebbek mértékletességre tanították az ifjakat, tanácsaikkal növelték az állam iránti lojalitásukat, és kialakult közöttük a bajtársiasság érzése, ami a csatatéren szinte legyőzhetetlenné tette a spártaiakat (Plut. *Lükurgosz* 10-28; Xenophón: *A lakedaimóniak állama* 2-5).

Az utolsó spártai minta Platónnál a nő- és gyermekközösség gondolata.

Platón egyértelmű célja az *Államban* az, hogy a gyermek elszakításával a család fogalmát az egész uralkodói elitre kiterjessze. A házasság és a nemzés közösségi érdek, nincs helye szerelemnek, mindenki a saját rendjéből, a hozzá hasonlóval hálja el frigyét, ha a vezetők engedélyt adtak rá. A vezetők jóváhagyása nélkül ugyanis nem lehet házasodni és gyereket nemzeni. A fogyatékos, nem életképes csecsemőket a platóni államban is le kell vetni egy titkos zugba, mert hosszú távon az államnak nincs haszna belőlük. A vezetők ezért szigorúan előírják még a nemzés korhatárait is: a nők húsztól

negyven éves korukig szülhetnek, a férfiak ötvenöt éves korukig nemzhetnek gyermeket. Viszont aki a fenti korhatárokon túl szül, vagy nemz gyermeket, annak sarját nem tekintik az állam törvényes polgárának.

A nők helyzete Platónnál viszont kettős. Ők is a köztulajdonba tartoznak, és a legkiválóbb örök minél többször, minél több nővel hálhatnak, hogy sok utódot nemzzenek. Ennek ellenére az elitbe tartozó nők nem annyira alávetettek: ugyanabban a nevelésben részesülnek, mint a férfiak, edzenek, zenét tanulnak, sőt, harcolhatnak is az állam védelmében. A nők a közös neveléssel így azt a lehetőséget is megkapnák Platóntól, hogy az állam őrei, sőt, akár a vezetői közé is bekerüljenek. Ugyanis Platón szerint a férfiak és a nők között nincs képességbeli eltérés, csupán a testi erőben mutatkozik fokozati különbség (*Állam* 449a-465d).

A gyermekek Spártában szintén a köztulajdon részét képezték. A fiúk azért, mert ők biztosították a jövőben az állam védelmét. De a lányokra is fontos állami kötelességet róttak: jó katonát szülő anyákká kellett válniuk felnőtt korban. Ezért a lányok is komoly testedzéseket folytattak, hogy nővé válásuk után minél egészségesebb utódot hozzanak világra. Sőt, a hagyomány szerint Spárta utolsó védvonalát nagy veszély esetén a nők alkották. Ezt a teljes odaadást az államért két anekdota is bizonyítja. Például Lükurgosz kijelentette, azért nem veszi körül Spártát védőfallal, mert az igazi falat a spártai katonák jelentik. Vagy a spártai nők legenda mondása, amit férjeiknek, fiaiknak, fivéreiknek mondtak a harc előtt: *térj vissza pajzsoddal, vagy pajzsodon!* A spártai törvények szabályozták a házasságot is, amit valószínűleg

Platón is tudott. A spártai férfiak törvényesen a harmincadik életévük után házasodhattak, de a közös étkezésekről ezután sem hiányozhattak, tehát továbbra is fegyvertársaik között töltötték idejük nagy részét. Viszont aki harminc éves kora előtt házasodott, csak éjszakánként láthatta hitvesét. A hagyomány szerint Lükurgosz azt is engedte, hogy egy idős vagy nemzőképtelen férfi feleségét közös megegyezéssel egy másik spártai polgár ejtse teherbe (Plut. *Lükurgosz* 14-16; Xenophón: *A lakedaimóniak állama* 1).

A platóni utópia és a spártai állam, mint láttuk, több ponton is hasonlóságot mutatnak. Platón ideális arisztokratikus katonaállamának megítélése azonban a mai napig kettős. Vannak, akik pozitívan értékelik az athéni filozófus elméletét, és szinte magasztalják a gondolatot, hogy az állam irányítása az értelmes, a hatalomra érdemes és erényes vezetők kezébe kerüljön, akik mindig a közérdeket nézik az egyéni érdekekkel szemben. De a bírálók (pl. Karl Popper), úgy vélik, Platón csupán szemfényvesztést követ el, és csábító nézeteivel valójában egy embertelen diktatúrát tesz igazságos állammá.

Véleményem szerint Popper jól rámutat az *Állam* bizonyos hátulütőire, gyenge pontjaira, de az is kétségtelen számomra, hogy modernkori szemmel vizsgálja Platón elméletét, és túlzó következtetésekre jut, anélkül, hogy figyelembe venné Platón és az ógörög világ gondolkodásmódját.⁶

Emiatt jelenti ki Popper merészen, hogy a platóni állam voltaképp egy diktatórikus politikai berendezkedést takar,

6 A hátralevő bekezdésekben Popper érdekes és szórakoztató bírálatát foglalom össze röviden, amit bővebben is kifejt művében. Elméletét Platónról lásd Popper 2001. 19-197.

amely az uralkodói kaszt kommunizmusán és közös meg-
egyezésén alapul, miszerint a vezetettek egy természetüknél
fogva alacsonyabb rendű „fajhoz” tartoznak. Tehát Popper
szerint Platón államelméletébe a kommunizmus és a fasiszta
fajelmélet csírái nyúlnak vissza.

Úgy vélem, Popper következtetése túlzó és téves, mert
ezeket a pontokat a 20. századi diktatúrák egyes jellemvo-
násaira erőlteti rá. Például Platón szemére veti, hogy dialó-
gusában a filozófus kizárólag az uralkodói elittel és annak
neveltetésével foglalkozik, és a többséget, vagyis a vezetette-
ket még emberszámba sem veszi, amikor terelhető juhoknak,
bárányoknak nevezi őket. Úgy gondolom, hogy Popper egy
egyszerű hasonlatba próbál többet belelátni, amellyel Platón
csak a kormányzást próbálta érthetően elmagyarázni: ahogy
a kutyák terelik a nyáját, úgy kormányozzák a mindenkori
vezetők az államot. De az athéni filozófus más hasonlatokat
is használ a kormányzásra: ilyen például a már fentebb emlí-
tett lovász-ló, vagy a kormányos-hajó párhuzam. Ezeknek
ismeretében úgy vélem, elvethetjük, hogy Platón ember- és
fajgyűlölő lenne, és elfogadhatjuk, hogy hasonlatai (még ha
félreértésre is adhatnak okot) csupán irodalmi, logikai eszkö-
zök elméletének érthetősége érdekében.

Popper azt is borzasztónak találja, hogy Platón ügyes
érveléssel újraalkotja az igazságosság fogalmát: elkápráztat
bennünket a Thraszümakhosszal folytatott vitával, amelyben
csak látszatra számol le az igazságtalansággal, mert aztán
megteremt egy osztályuralmon alapuló igazságtalan rend-
szert, ahol szerinte igazságos, ha a természetüknél fogva job-
bak, értelmesebbek, kiválóbbak uralkodnak, és a többiek csak

rabszolgák. Úgy vélem, Popper itt elsikkadt azon a tényen, hogy Platónnál az állam jövőbeli vezetői szigorú nevelési folyamat során választódnak ki, tehát nem a természet, hanem a tehetség révén juthatnak csak előbbre.

Popper további bírálatokat is megfogalmaz. Például kommunista vonásnak véli a magántulajdon tiltását, és a fajelmélet alapjait látja mind Platón, mind Spárta katonaállamában: az uralkodó rend természeténél és képességeinél fogva felsőbbrendű, a fogyatékkal született, életképtelen egyéneknek nincs helye a társadalomban, mert nem szolgálják a közérdeket. Szintén diktatórikus vonásnak tartja azt, hogy Platón megszabja, milyen zene és gondolkodás elfogadott az ideális államban. Ezzel nem kívánok vitába szállni, hiszen Platón tényleg alkalmazna államában cenzúrát, ami egyértelműen diktatórikus vonás.

Modernkori szemmel nézve tehát valóban vannak megaláztató nézetek az *Államban*, mégis hangsúlyozni kell, hogy a korabeli görög gondolkodásban nem ritka, hogy egyes városállamok polgárai előbbre tartották magukat a riválisokkal szemben, vagy hogy az életképtelen gyermekeket kitették. Nemcsak a görögöknél, hanem más ókori népeknél is az időjárás viszonyaitól fakadóan gyakoriak voltak az éhezések, járványok, és egy népes család számára könnyebb volt a betegeskedő és éhező csecsemőkről lemondani, hogy a többi gyermek életben maradjon. Ráadásul az orvostudomány sem volt olyan fejlett. A rabszolgaság intézménye szintén kiterjedt volt az egész ókorban, sőt, a nyugati civilizációra a 19. századig jellemző volt, például az Egyesült Államokban. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni Popper esetében, amit már

Platónnál az előadás elején tárgyaltunk. Ahogy Platón gondolkodását befolyásolta korának politikája, úgy hatott Karl Popper felfogására is a két világháború és a fasiszta, kommunista diktatúrák tekintélyelvű rendszere. Így a bizonyítékok ellenére is erős túlzásnak vélem Platont és a spártaiakat a fasizmus és a kommunizmus előfutárának tartani. Popper érdeme sokkal inkább az, hogy rámutatott a platóni utópia gyengeségeire, és bebizonyította, hogy a filozófusok állama mégsem olyan tökéletes.

Erre maga Platón is rájött, hiszen idős korában javított elméletein, és egy törvények uralmára épülő államot képzelt el utolsó dialógusában, a *Törvényekben*. Az ideális állam élén már nem egy kiváltságos réteg állna, hanem a törvény (*nomosz*), amelynek csupán szolgálói az állami hivatalnokok. A törvények természetesen a négy erényre épülnének, de Platón az élete végén sem tudott teljesen szakítani a spártai mintákkal. A törvények államában Platón ugyanúgy alkalmazná a spártai nevelés egyes elveit, a magántulajdon tiltására épülő vagyoni egyenlőséget, vagy a testi, értelmi kiválóság előnyét az állami tisztségek kiosztásakor.

Platón tehát hiába építette fel nagy aprólékossággal a *Törvényekben* leírt államát elméleti síkon, a gyakorlatban ezt sem sikerült megvalósítania. Az agg filozófus még kétszer, Kr. e. 367-ben és 361-ben is kudarcot vallott Szürakuszaiban, és miután a tanaira leginkább fogékony Diónt is megölték Kr. e. 354-ben, elszállt az utolsó esélye is a tökéletes állam megalapítására. Államelméleti dialógusai ennek ellenére az ókori politikafilozófia legszórakoztatóbb és egyben legvitatottabb olvasmányai közé tartoznak.